

Εικόνα 1 Jean-Léon Gérôme, *View of Medinet El-Fayoum*, c. 1868–1870

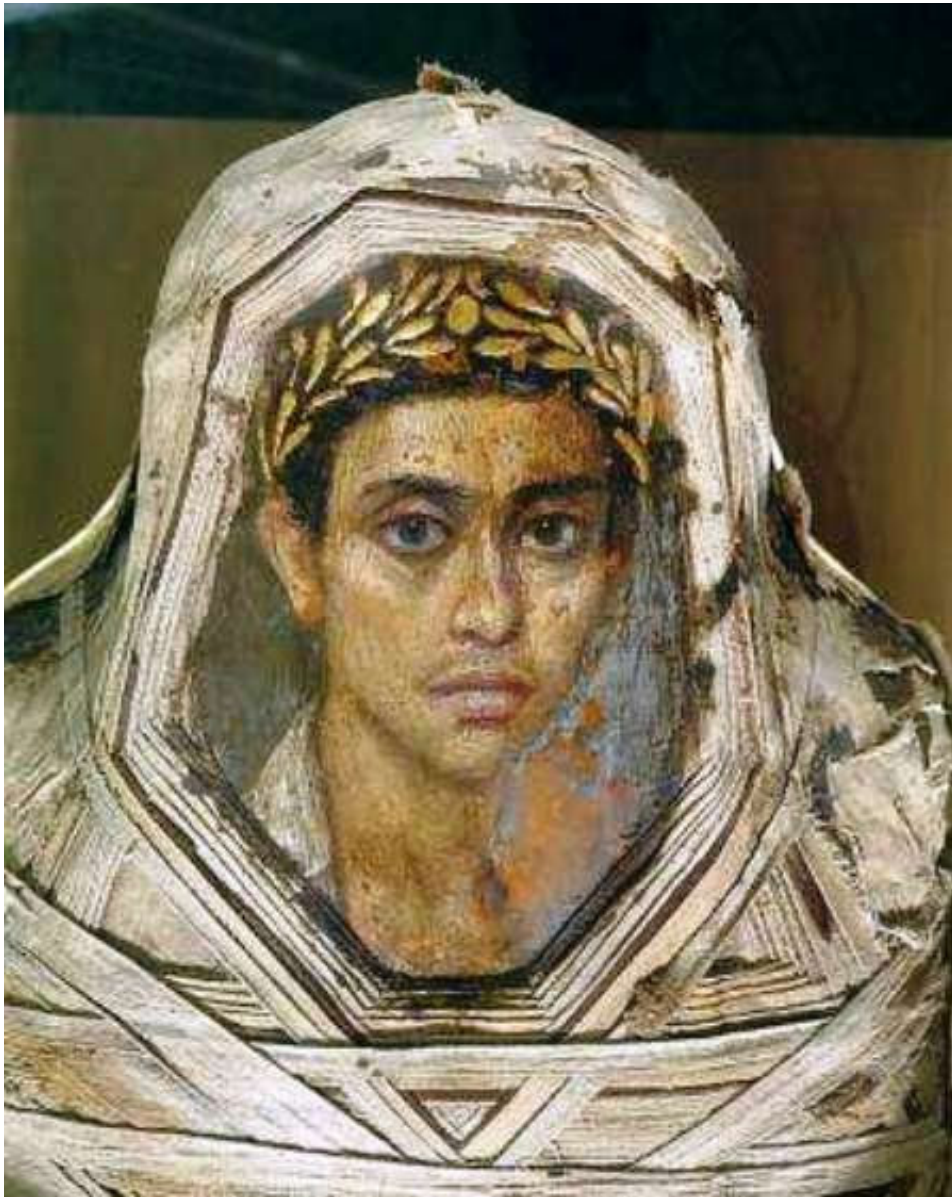
Πορτραίτα Φαγιούμ: αποκαλούνται το σύνολο των προσωπογραφιών που φιλοτεχνήθηκαν από τον 1^ο ως τον 3^ο αι. μ.Χ. από συνεχιστές της ύστερης ελληνιστικής παράδοσης της **Αλεξανδρινής Σχολής** και διασώθηκαν ως τη σημερινή εποχή. Βρεθήκανε σ' ανασκαφές στην όαση Φαγιούμ έξω από το Κάιρο, ενσωματωμένα σε αιγυπτιακές μούμιες, με ρωμαϊκά χτενίσματα, ρούχα και κοσμήματα και με ελληνική τεχνοτροπία. Για αρκετά χρόνια τα μουσεία τα παρουσίαζαν σαν ξεχωριστή κατηγορία. Κι όμως, είναι μοναδικά, εναπομείναντα δείγματα από την τέχνη της Ελληνιστικής περιόδου της Αιγύπτου. Τ' ανακάλυψε κι ανέφερε 1ος ο Ιταλός περιηγητής **Πιέτρο ντελα Βάλλε (Pietro Della Valle)** το 1615. Αυτά τα νεκρικά πορτραίτα, προορισμένα για ταφική χρήση, πήρανε τ' όνομά τους από την όαση Φαγιούμ, επειδή εκεί ανακαλύφθηκαν τυχαία τα 1α δείγματά τους.

Αργότερα πολυάριθμα πορτραίτα βρέθηκαν και σε κοντινές νεκροπόλεις με σημαντικότερη εκείνη της Χουάρα αλλά και τη Σακάρα, τη Φιλαδέλφεια κ.α. Δεν είναι γνωστό αν είχαν αποκλειστικά ταφικό προορισμό ή γίνονταν στη διάρκεια ζωής των εικονιζόμενων κι ίσως στόλιζαν ως έργα τέχνης τα σπίτια τους. Οπωσδήποτε το ζωηρό βλέμμα κι οι εκφράσεις των προσώπων προκρίνουν τη 2η άποψη. Το ζήτημα όμως είναι πολύπλοκο. Δεν εξηγούνται έτσι ικανοποιητικά τα παιδικά πορτραίτα. Δεν εξηγείται επίσης το γεγονός ότι κατά κανόνα οι ακτινογραφίες σε μούμιες δείχνουν ότι η ηλικία του εικονιζόμενου συμφωνεί με την ηλικία θανάτου.

Εικόνα 2 Μούμια με Φαγιούμ

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές που διεξήχθησαν από γαλλικές κι αγγλικές αποστολές στις αρχές του **19^{ου} αι.** φέρανε στην επιφάνεια περισσότερες προσωπογραφίες, χωρίς ωστόσο να κεντριστεί το ενδιαφέρον των ειδημόνων της τέχνης. Το 1887, κάτοικοι της περιοχής κοντά στο **Ελ-Ρουμπαγιάτ** ανακάλυψαν κι ανέσκαψαν μوميοποιημένα σώματα με προσωπογραφίες στη θέση της κεφαλής. Τα συγκεκριμένα έργα αγόρασε ο **Τεοντόρ Γκραφ (1840-1903)**, Αυστριακός επιχειρηματίας και τα παρουσίασε σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις και στη Ν. Υόρκη. Μεγάλο μέρος του συνόλου ωστόσο, ήλθε στην επιφάνεια χάρη στον Άγγλο αρχαιολόγο **Σερ Γουίλιαμ Φλίντερς Πέτρι (Sir William Flinders Petrie)**, που το Γενάρη του 1900, αναζητώντας την είσοδο της πυραμίδας Χαουάρα στην όαση Φαγιούμ της Αιγύπτου, εντόπισε την ελληνορωμαϊκή νεκρόπολη της Αρσινόης, γνωστή από τον **Ηρόδοτο** ως Κροκοδείλων πόλις, κέντρο λατρείας του θεού **Σεμπέκ**. Αριστα διατηρημένα εξαιτίας του ξηρού κλίματος της αιγυπτιακής ερήμου, τα πορτραίτα Φαγιούμ είναι ζωγραφισμένα είτε με την **εγκαυστική** ή με τη τεχνική της **τέμπερας**. Οι τεχνικές αυτές προέρχονται από την αρχαιοελληνική ζωγραφική παράδοση, που συνεχίστηκε στις 1^{ες} χριστιανικές εγκαυστικές εικόνες που φυλάσσονται σήμερα στη μονή της Αγίας Αικατερίνης, Σινά. Η εγκαυστική τεχνική χαρακτηρίζεται από το λιωμένο κέρι που, με τη βοήθεια του καυτηρίου, του πινέλου ή του κέστρου, απλωνόταν πάνω στο ξύλο ή το πανί που έπρεπε να ζωγραφιστεί. Το κέρι απλωνόταν ομοιόμορφα στη ζωγραφική επιφάνεια και πάνω του ο καλλιτέχνης εκτελούσε τη παράσταση που επιθυμούσε. Στο έργο σε αρκετές περιπτώσεις και ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του νεκρού χρησιμοποιούνταν φύλλα χρυσού, με τα οποία αποδίδονταν διακοσμητικοί στέφανοι και κοσμήματα.

Τα πορτραίτα ζωγραφίζονται είτε απευθείας πάνω στο νεκρικό σεντόνι είτε πάνω σε λεπτά ξύλινα φύλλα, αρχικά 4πλευρα, που αργότερα κόβονται να προσαρμοστούν και να τοποθετηθούν στις μούμιες των νεκρών στο πρόσωπο. Στη 2^η, έχει χρησιμοποιηθεί ξύλο από κέδρο, έλατο, πεύκο, συκομουριά, φλαμουριά και κυπαρίσσι. Οι προσωπογραφίες εκτελούνται ακολουθώντας κατά βάση 2 τεχνικές, τη τέμπερα (δηλαδή με υδατοδιαλυτά χρώματα και ζωική κόλλα) και την εγκαυστική (δηλαδή με κερί ζεστό ή κρύο και κάποιου είδους ρητίνη, όπως η μαστίχα Χίου).

Η σπουδαία μελετήτρια των πορτραίτων Φαγιούμ, **Ευφροσύνη Δοξιάδη**, που επιχείρησε πειραματικά να προσεγγίσει την αρχαία εγκαυστική τεχνική, γράφει χαρακτηριστικά πως η ποικιλία στις λεπτομέρειες της ζωγραφικής τεχνικής αυτών των έργων είναι εντυπωσιακά μεγάλη και συνδέεται συχνά με προσωπικές επιλογές των ζωγράφων που φαίνεται ότι εκμεταλλεύονται τις αρετές των διαφόρων τεχνικών μέσων προκειμένου να αποδώσουν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Στις 2 πάνω φωτογραφίες, δείγματα του σκηνώματος με το ενσωματωμένο πορτραίτο και κάτω, μια θαυμάσια ξύλινη κορνίζα της εποχής!

Οι καλλιτέχνες δούλευαν τις προσωπογραφίες εκ του φυσικού με βάση το ζωντανό πρόσωπο. Τα ρούχα των γυναικών είναι συνήθως πολύχρωμα. Τα κυρίαρχα χρώματα είναι το μοβ, το ροζ και το κυκλαμινί. Τα μαλλιά είναι πάντα μαζεμένα στο πάνω μέρος του κεφαλιού, ενώ μικρές μπούκλες πλαισιώνουν το μέτωπο και τους κροτάφους. Οι άνδρες φοράνε συνήθως λευκό χιτώνα με 2 φαρδιές χρωματιστές ρίγες. Αντίθετα, η ένδυσή τους με χρωματιστό χιτώνα υποδηλώνει στρατιωτική ιδιότητα ή δημόσιο αξίωμα. Τα μαλλιά είναι κοντά με μπούκλες. Οι ώριμοι άνδρες έχουν γενεία, ενώ οι νεαρότεροι εικονίζονται αγένειοι. Οι άνδρες ιερείς διακρίνονται απ' τους υπόλοιπους απ' το γεγονός ότι φέρουν στα μαλλιά τους άστρο με 7 ακτίνες, που ήταν το έμβλημα του ήλιου. Για την απόδοση της ανθρώπινης σάρκας, χρησιμοποιούσαν λευκό, κίτρινη όχρα, κόκκινο και μαύρο, τα λεγόμενα και γαιώδη ή φυτικά χρώματα. Αρχικά άπλωναν ένα απαλό χρώμα, πάνω στο οποίο προσέθεταν ορισμένα λευκά σημεία «αυγές» και ροζ ανταύγειες. Όταν το πορτραίτο τελείωνε, προσθέταν διάφορα χρυσά διακοσμητικά στοιχεία στα μαλλιά και στα ρούχα, ενώ πολλά από τα στεφάνια δεν είναι ζωγραφισμένα, αλλά προσθήκες από φύλλα χρυσού. Σημειωτέον ότι σε λίγες μούμιες αποδίδεται ζωγραφικά ολόσωμος ο νεκρός.

*«Στάσου για λίγο, περαστική, και μάθε ποιος ήμουν.
Είμαι ο Κροκόδειλος, αγαπημένος γιος του Βησαρίωνα.
Έζησα είκοσι δύο χρόνια μόνο.
Το σώμα μου είναι θαμμένο κάτω από σωρούς άμμου,
αλλά η ψυχή μου έχει πετάξει στον αέρα, στη χώρα της Αθήνας.
Όλοι οι θνητοί θα κατοικήσουν κάποτε στον Άδη.
Αυτή η σκέψη παρηγορεί τις σκιές των πεθαμένων».*
Επιτόμιο επίγραμμα του Κροκόδειλου 3^{ος} μ.Χ. αι., βρέθηκε στη Σακάρα